

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ)
НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
ІНСТЫТУТ МОВАЗНАЎСТВА ІМЯ ЯКУБА КОЛАСА

УДК 808.26-318 (043.3)

ДАНІЛОВІЧ
Мікалай Аляксандравіч

**БЕЛАРУСКАЯ ДЫЯЛЕКТНАЯ ФРАЗЕАЛОГІЯ:
ТЫПАЛОГІЯ, ЛЕКСІЧНЫ СКЛАД**

10.02.01 – беларуская мова

Аўтарэферат
дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
доктара філалагічных навук

Мінск – 2004

Работа выканана на кафедры беларускага і тэарэтычнага мовазнаўства
Установы адукацыі “Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы”

Афіцыйныя апаненты:

доктар філалагічных навук,
прафесар **У.І.Коваль**,
Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Ф.Скарыны,
кафедра рускага, агульнага
і славянскага мовазнаўства

доктар філалагічных навук,
прафесар **І.Я.Лепешаў**,
Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Янкі Купалы,
кафедра беларускай мовы

доктар філалагічных навук, дацэнт
М.Р.Прыгодзіч,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
кафедра гісторыі беларускай мовы

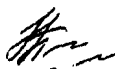
Апаніруючая арганізацыя – Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А.А.Куляшова

Абарона адбудзецца “²³ красавіка 2004 г. у 14.00 гадзін на пасяджэнні
Савета па абароне дысертацый Д 01.43.01 пры Інстытуце мовазнаўства імя
Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (220072, г. Мінск,
вул. Сурганава, 1, корп. 2; тэл.: 284-15-94).

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы
імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Аўтарэферат разасланы “¹⁹ сакавіка 2004 г.

Вучоны сакратар Савета
па абароне дысертацый Д 01.43.01
кандыдат філалагічных навук

Н.В.ПАЛЯШЧУК

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Актуальнасць тэмы дысертцыі. Вывучэнне беларускай дыялектнай фразеалогіі да нядаўняга часу насіла пераважна фактаграфічны характар, было скіравана на выяўленне, фіксацыю фразеалагізмаў з розных дыялектных тэрыторый. За апошнія паўтара стагоддзя сабраны і апублікаваны вялікі фактычны матэрыял. Аднак навуковае асваенне яго значна адстае ад вывучэння фразеалогіі літаратурнай мовы. Вядомы адзінкавыя манаграфічныя даследаванні (Ф.М.Янкоўскі, Л.С.Васюковіч, В.М.Касцючык), прысвечаныя вырашэнню асобных, пераважна агульнафразеалагічных, аспектаў на рэгіянальным матэрыяле. Яшчэ канчаткова не вырашаны нават такія зыходныя, асноватворныя пытанні, як сутнасць, аб'ём і межы дыялектнай фразеалогіі.

Актуальнасць тэмы дысертцыі абумоўлена неабходнасцю выяўлення і сістэматызацыі корпуса беларускай дыялектнай фразеалогіі, выпрацоўкі яе класіфікацыйных схем, вызначэння колькаснага і якаснага складу, правядзення тыпалагічнага аналізу, устанаўлення шляхоў развіцця і адносін да ўтваральнай лексічнай асновы, месца ў агульнай сістэме нацыянальнай фразеалогіі.

Важнасць гэтых праблем тлумачыцца надзённымі патрэбамі распрацоўкі новага навуковага напрамку, звязанага са стварэннем тэарэтычных асноў фразеалогіі дыялектнай мовы – асобнага раздзела беларускай дыялекталогіі, які застаецца яшчэ на пачатковай стадыі развіцця.

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі, тэмамі. Дысертцыя выканана ў межах Дзяржаўнай праграмы фундаментальных даследаванняў на 2001 – 2005 гг. “Беларуская мова, яе гісторыя, сучасны стан і сувязі з іншымі славянскімі мовамі (Беларуская мова)” (галаўная арганізацыя – Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі), навуковага напрамку філалагічнага факультэта Установы адукацыі “Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы” “Даследаванне моў і літаратур на мяжы тысячагоддзяў, іх гісторыі, сучаснага стану, сувязі славянскіх і неславянскіх моў і літаратур”.

Мэта і задачы даследавання. Асноўнай мэтай дысертцыі з'яўляецца даследаванне беларускай дыялектнай фразеалогіі ў тыпалагічным і лексічным аспектах. Для дасягнення мэты ў дысертцыйным даследаванні пастаўлены наступныя задачы:

- вырашыць пытанне аб'ёму і межаў дыялектнай фразеалогіі;
- выявіць асноўны корпус беларускай дыялектнай фразеалогіі;
- выпрацаваць сістэму класіфікацыі фразеалогіі дыялектнай мовы;
- правесці тыпалагічны аналіз фразеалагічных дыялектызмаў;
- паказаць адносіны дыялектнай фразеалогіі да фразеалогіі літаратурнай мовы;
- вызначыць асноўныя фактары і шляхі развіцця беларускай дыялектнай фразеалогіі;
- разгледзець фразеалагічна-лексічныя сувязі ў межах беларускіх гаворак;

- прааналізаваць лексічны склад дыялектных фразеалагізмаў;
- вызначыць фразеаўтваральную ролю лексікі, рознай паводле сферы і актыўнасці выкарыстання.

Аб'ект і прадмет даследавання. Аб'ектам даследавання з'яўляецца фразеалагічная сістэма беларускай дыялектнай мовы, прадметам даследавання – дыялектная фразеалогія ў межах гэтай сістэмы.

Матэрыял даследавання. Матэрыялам даследавання паслужылі фразеалагізмы (адзінствы і зрашчэнні), адлюстраваныя ў беларускіх дыялектных фразеалагічных і лексічных слоўніках, лінгвістычных і фальклорных зборніках, перыядычных выданнях XX ст., фразеалагізмы з асабістай картатэкі, якія збіраліся пераважна на базе гаворак Гродзеншчыны пачынаючы з 1982 года. Выкарыстаны таксама фальклорна-прыказкавыя зборы XIX ст. Я.Ляцкага, І.Насовіча, Е.Раманава, М.Федароўскага і інш., дзе занатаваны фразеалагізмы, большасць з якіх і сёння актыўна ўжываецца ў гаворках. Для параўнальнай характарыстыкі даследаванага матэрыялу выкарыстоўваліся фразеалагічныя слоўнікі літаратурнай мовы. Агульная колькасць прааналізаваных дыялектных фразеалагізмаў – звыш 10000 адзінак.

Гіпотэза. Дыялектная фразеалогія з'яўляецца адметнай часткай беларускай мовы, што можа пацвердзіць тыпалагічны аналіз яе праз супастаўленне з фразеалогіяй літаратурнай. Асаблівасці дыялектнай фразеалогіі вызначаюцца ўласнымі заканамернасцямі яе развіцця, а таксама уплывам на яе іншых моўных узроўняў гаворак, у першую чаргу лексічнага.

Метадалогія і метады даследавання. Метадалагічнай асновай даследавання з'яўляецца прынцып аналізу з'яў ва ўзаемасувязі, сістэме, узаемапераходах, дынаміцы. Гэта дазваляе разглядаць дыялектную фразеалогію як арганізаваную сістэму, звязаную з іншымі сістэмнымі разрадамі нацыянальнай фразеалогіі, а таксама з яе ўтваральнай лексічнай асновай.

Складанасць аб'екта і задач даследавання вымагае сукупнасці метадаў, сярод якіх асноўным з'яўляецца апісальна-аналітычны. На розных этапах збірання фактычнага матэрыялу і яго навукова-тэарэтычнай інтэрпрэтацыі выкарыстоўваліся метады назірання, анкетавання, метады супастаўляльна-тыпалагічнага, кампанентнага, семантычнага, этымалагічнага, лінгвагеаграфічнага, статыстычнага аналізу, прыёмы сістэмнай класіфікацыі, фразеалагічнай аплікацыі і ідэнтыфікацыі.

Навуковая навізна і тэарэтычная значнасць атрыманых вынікаў. Дысертация з'яўляецца першай у мовазнаўстве спробай комплекснага вывучэння складу, тыпаў, кампанентнай структуры дыялектнай фразеалогіі. Распрацаваная канцэпцыя даследавання дазволіла акрэсліць аб'ём і межы дыялектнай фразеалогіі, яе тыпалагічную разгалінаванасць, лексічнае напаўненне. Выпрацавана класіфікацыйная сістэма, здольная ахапіць і навукова ўпарадкаваць усе разнавіднасці дыялектных фразеалагізмаў. На аснове багатага фактычнага матэрыялу даецца ўсебаковая характарыстыка кожнага тыпу фразеалагічных дыялектызмаў; раскрываюцца асаблівасці фразеалагічных

дыялектызмаў ў параўнанні з літаратурнымі адпаведнікамі; аналізуюцца шляхі развіцця дыялектнай фразеалогіі; прасочваецца ўплыў лексічнай сістэмы гаворак на фарміраванне кампанентнага складу фразеалагізмаў; паказваецца фразеаўтваральная роля лексікі агульнаўжывальнай і абмежаванага ўжытку. Вырашэнне гэтых праблем сведчыць аб стварэнні новага навуковага напрамку ў беларускім мовазнаўстве, які выкліканы неабходнасцю станаўлення і развіцця асобнага раздзела дыялекталогіі – фразеалогія беларускай дыялектнай мовы.

Практычная значнасць атрыманых вынікаў. Асноўныя прынцыпы, палажэнні і вывады дысертацыі, вялікі фактычны матэрыял могуць быць выкарыстаны: 1) пры далейшай навуковай распрацоўцы беларускай дыялектнай фразеалогіі, а таксама пры вывучэнні дыялектнай фразеалогіі іншых моў; 2) пры складанні фразеалагічных даведнікаў тлумачальнага і этымалагічнага тыпаў, зводнага фразеалагічнага слоўніка беларускай дыялектнай мовы; 3) пры напісанні вучэбных дапаможнікаў па беларускай дыялекталогіі і па лексікалогіі беларускай мовы; 4) пры вывучэнні ў ВНУ такіх дысцыплін, як “Беларуская дыялекталогія”, “Сучасная беларуская мова: лексікалогія, фразеалогія”, “Гістарычная лексікалогія беларускай мовы”, правядзенні спецкурсаў і спецсемінараў, падрыхтоўцы курсавых і дыпломных прац.

Матэрыялы даследавання часткова ўжо выкарыстаны аўтарам пры стварэнні дапаможніка для студэнтаў “Беларуская дыялекталогія: Практыкум” (Гродна, 1995), “Слоўніка дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны” (Гродна, 2000).

Асноўныя палажэнні дысертацыі, якія выносяцца на абарону.

1. Беларуская дыялектная фразеалогія ўяўляе сабой спецыфічны пласт намінацыйна-ацэначных сродкаў, які з’яўляецца састаўной часткай фразеалогіі беларускай дыялектнай мовы і фразеалогіі беларускай нацыянальнай мовы.

2. Дыялектная фразеалогія ўтварае разгалінаваную сістэму фразеалагічных дыялектызмаў, тыпалагічны характар якіх вызначаецца іх фармальнымі і семантычнымі асаблівасцямі.

3. Шматлікі тып дыялектнай фразеалогіі складаюць рэгіянальныя фармальныя варыянты, развіццё якіх выклікана рэалізацыяй у кампанентным складзе дыялектнай ці агульнамоўнай нормы, а таксама экспрэсіўна-выяўленчымі патрэбамі ўдасканалення і абнаўлення знешняй формы фразеалагізма.

4. Узнікненне дыялектных семантычных варыянтаў агульнанародных фразеалагізмаў – вынік семантычных змен, якія не праявіліся ў фразеалагізмах літаратурнай мовы.

5. Асноўным тыпам дыялектнай фразеалогіі з’яўляюцца ўласнафразеалагічныя дыялектызмы – адзінкі з непаўторнай унутранай формай і своеасаблівым кампанентным складам.

6. Дыялектная фразеалогія цесна звязана з лексічнай сістэмай гаворак, выкарыстоўвае ў якасці фразеаўтваральных сродкаў словы, пераважна агульнаўжывальныя.

7. Залежнасць кампанентнага складу дыялектных фразеалагізмаў ад лексічнай сістэмы прыводзіць да таго, што пры іх утварэнні значнае месца займаюць тэрытарыяльна абмежаваныя словы, сярод якіх няма ла запазычанняў з кантактных моў.

8. Працэсы архаізацыі лексікі непасрэдным чынам адбываюцца на кампанентным складзе і гістарычным лёсе фразеалагізмаў.

9. Унікальнай асаблівасцю кампанентнага складу дыялектных фразеалагізмаў з'яўляецца наяўнасць у яго межах аказіянальных адзінак, узнікненне якіх выклікана патрэбамі фразеатворчасці.

10. Важную фразеаўтваральную ролю выконвае анамастычная лексіка, замацаванне якой у кампанентным складзе фразеалагізмаў абумоўлена экстра- і інтралінгвістычнымі фактарамі ўтварэння фразеалагізмаў.

Асабісты ўклад суіскальніка. Дысертацыйнае даследаванне з'яўляецца цалкам самастойнай працай аўтара: яму належыць стварэнне картатэкі фактычнага матэрыялу, яго класіфікацыя і аналіз, асноўныя палажэнні і вынікі.

Апрабаванне вынікаў дысертацыі. Дысертацыйнае даследаванне абмяркоўвалася на пашыраным пасяджэнні кафедры беларускага і тэарэтычнага мовазнаўства Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы ў 2004 годзе.

Асноўныя палажэнні і вынікі даследавання прайшлі апрабаванне:

- на 37 міжнародных, рэспубліканскіх, нацыянальных канферэнцыях і сімпозіумах у гарадах Віцебск (ліпень 1990); Вялікі Ноўгарад (май 2001); Гомель (лістапад 1999, красавік, май, лістапад 2001, люты, кастрычнік 2003); Гродна (верасень 1986, кастрычнік 1989, лістапад 1990, красавік 1992, кастрычнік 1994, 1995, студзень, май 1996, май (2), лістапад 1997, май 1998, май, лістапад 1999, красавік (2) 2000, кастрычнік 2001, красавік, май (2), кастрычнік (2) 2002, красавік 2003); Луганск (сакавік 2003); Мазыр (сакавік 2001); Мінск (май 1995, снежань 2000, лістапад 2001, снежань 2002);

- у курсе “Беларуская дыялекталогія” і спецкурсе “Лінгвістычнае краязнаўства Гродзеншчыны” для студэнтаў філалагічнага факультэта Установы адукацыі “Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы”.

Апублікаванасць вынікаў. Асноўныя вынікі дысертацыйнага даследавання адлюстраваны ў 71 рабоце агульным аб'ёмам больш за 1100 старонак, у тым ліку 2 манаграфіях, 1 навукова-папулярнай кнізе (у сааўтарстве), 2 слоўніках (1 у сааўтарстве), 3 навучальных і метадычных дапаможніках, 35 артыкулах, 24 матэрыялах навуковых канферэнцый (1 у сааўтарстве), 3 тэзісах навуковых канферэнцый, 1 рэцэнзіі.

Структура і аб'ём дысертацыі. Дысертацыя складаецца з пераліку ўмоўных абазначэнняў, уводзінаў, агульнай характарыстыкі работы, дзвюх глаў, заключэння, крыніц фактычнага матэрыялу (91 адзінка), спісу выкарыстанай літаратуры (240 адзінак). Агульны аб'ём даследавання – 231 старонка, з якіх асноўны тэкст дысертацыі займае 201 старонку.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

Ва “Уводзінах” даецца агульны агляд сучаснага стану даследавання фразеалогіі беларускай дыялектнай мовы.

У “Агульнай характарыстыцы работы” абгрунтоўваецца актуальнасць даследавання, характарызуецца сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі і тэмамі, ставяцца мэты і задачы даследавання, вызначаецца аб’ект, прадмет і матэрыял даследавання, фармулюецца рабочая гіпотэза, называюцца метады і прыёмы даследавання, даецца характарыстыка навуковай навізны і практычнай значнасці працы, пералічваюцца асноўныя палажэнні, што выносяцца на абарону, прыводзяцца звесткі пра асабісты ўклад суіскальніка, апрацаваны дысертаций, апублікаваныя вынікі, структуру і аб’ём працы.

Глава 1 “**Тыпы дыялектнай фразеалогіі**” складаецца з дзесяці раздзелаў.

1.1. Праблема аб’ёму і межаў дыялектнай фразеалогіі ў лінгвістыцы канчаткова не вырашана. Існуюць два падыходы да вызначэння дыялектнай фразеалогіі. Адзін з іх, дыферэнцыйны, абмяжоўвае дыялектную фразеалогію выразамі лакальнага бытавання, якія не ўваходзяць у склад літаратурнай мовы. Другі, недыферэнцыйны, прадугледжвае ўсю фразеалогію дыялекту, незалежна ад яе тэрытарыяльнай пашыранасці і наяўнасці ці адсутнасці ў літаратурнай мове. Тэрмін “дыялектная фразеалогія” ў дачыненні да аб’ёму фразеалагізмаў, які акрэсліваецца паводле недыферэнцыйнага прынцыпу, не зусім правамерны. У гэтым выпадку належнымі будуць тэрміны “фразеалогія гаворкі”, “фразеалогія дыялекту”, “фразеалогія дыялектнай мовы”.

Паводле тэрытарыяльнай пашыранасці і адносінаў да літаратурнай мовы фразеалогію дыялектнай мовы можна падзяліць на пяць груп: 1) фразеалагізмы, вядомыя ўсім дыялектам і літаратурнай мове; 2) тэрытарыяльна абмежаваныя фразеалагізмы, уласцівыя і літаратурнай мове; 3) тэрытарыяльна неабмежаваныя фразеалагізмы, адсутныя ў літаратурнай мове; 4) фразеалагізмы, якія ўжываюцца ў асобных гаворках і не ўваходзяць у фразеалагічны склад літаратурнай мовы; 5) дыялектныя варыянты агульнанародных фразеалагізмаў.

Фразеалагізмы першай групы не могуць адносіцца да катэгорыі дыялектных. Гэта агульнанародная фразеалогія, вядомая і зразумелая ўсім, хто гаворыць па-беларуску. Фразеалагізмы другой групы таксама няма падстаў адносіць да ліку дыялектных, яны “могуць быць (але не абавязкова) дыялектызмамі толькі паводле свайго паходжання, але не паводле ўжывання” (Ф.П.Філін). Па традыцыі, якая склалася ў лексікалогіі, фразеалагізмы трэцяй групы звычайна адносяць да агульнанародных фразеалагізмаў. Такі класіфікацыйны падыход да фразеалогіі (і лексікі) ў наш час устарэў і патрабуе ўдакладнення. Тэрмін “агульнанародны” можа дастасоўвацца да моўных адзінак, ужывальных ва ўсёй нацыянальнай мове, у яе не толькі дыялектнай, але і літаратурнай разнавіднасцях. Таму фразеалагізмы трэцяй групы павінны падпадаць пад азначэнне агульнадыялектных, а не агульнанародных. Фразеалагізмы чацвёртай групы без усякіх агавораў адносяцца да разраду

да Адама 'на той свет', як Лазар 'вельмі хворы'. У цэлай групе фразеалагізмаў фігуруе імя нашчадка па лініі Сіма, сына Ноя, Аўраам (Абрам, Абраам, Абрагам, Абраім). Усе гэтыя фразеалагізмы звязаны з паняццем смерці: *пайсці* (паехаць, трапіць) да Абрама, *пайсці* (паехаць) да Абрама гавечкі пасвіць, збірацца да Абраама на госці, у Абраіма на вячэры, *пайсці* да Абрама на піво, *пайсці* за Абрама замуж. Сустрэкаецца нямаля іншых фразеалагізмаў рэлігійна-біблейскага паходжання, кампанентамі якіх сталі імёны святых: *пайсці* да святога Спаса 'легчы адпачываць', *сядзець* як Спас 'мець усяго ў дастатку', Павел у Пятра карону ўкраў 'кажуць жартоўна, калі 29 чэрвеня здараецца ў посны дзень', (набожны) як святога Юр'я (Юрая, Ераго, Юраго) конь, (баяцца) як свенты Міхал д'ябла, (абстарцаваць) як святы Міхал д'ябла. Выключная важнасць Бібліі ў духоўным жыцці грамадства, абагульненасць і тыповасць адлюстравання ў ёй чалавечых узаемаадносін, рэгулярная паўтаральнасць сюжэтаў Святога Пісання ў індывідуальным і царкоўным богаслужэнні спрыяльна ўплываюць на развіццё фразеалагізмаў біблейскага паходжання. Гэта назіраецца ва ўсіх народаў з развітым хрысціянствам.

Імёны гістарычных асоб, часцей за ўсё кіраўнікоў дзяржаў, палкаводцаў, палітычных дзеячаў. Так, фразеалагізм *пры пану Зыгмунду* 'вельмі даўно' ўвабраў у сябе імя Зыгмунт (Сігізмунт, Жыгімонт), якое ў першы раз у 1432 па 1622 год насілі аж тры вялікія князі Вялікага Княства Літоўскага і адзін кароль Рэчы Паспалітай. З імем вядомага дзяржаўнага дзеяча, военачальніка, вялікага князя Вялікага Княства Літоўскага і караля польскага Сцяпана Баторыя звязаны фразеалагізм *помніць караля Баторага* (Батуру) 'стары, даўні, адвечны'. Па адной з ім мадэлі пазней утварыўся фразеалагізм *цара <Мікалая> помніць*, у якім антрапанімічны кампанент называе аднаго з цароў Расійскай імперыі. Параўн. таксама: *за Мікалая* (за Мікалаем), *пры Ніколаеві*. Фразеалагізмы *за кружам Сасам*, *з кружём Сасам* як *елі пірог з мясам* 'вельмі даўно' адлюстроўваюць сляды гісторыі, калі ў Рэчы Паспалітай гаспадарыў кароль Аўгуст II Сас (з 1697 па 1733 г.). Дыялектныя фразеалагізмы напамінаюць і пра асоб, менш аддаленых у гістарычным часе: (прагнаць) як *Кутуз пранцуза*, (глядзець) як *Ленін на буржуазію*, (ілгаць) як *Троцкі*, (планы) як у *Гітлера*.

Імёны персанажаў літаратурна-мастацкіх, літаратурна-песенных ці фальклорных твораў. Сфарміраваліся фразеалагізмы па матывах тых твораў, якія ў свой час вызначаліся шырокай папулярнасцю: *даць з-пад Мікітавага лапця агню*, як *збянтэжаны Саўка*, як *папа Карла*, *даставай Язеп гармонік*, *Марка ганяць*, (ганяць) як *Марку на пекле*, (ісці) як *Марка з пекла*.

Параўнальна нешматлікую групу складаюць фразеалагізмы, кампанентам якіх з'яўляецца назва рэлігійнага свята: (спяваць) як *воўк на Грамніцы*, (завыць) як *воўк у Піліпаўку*, (яды) як *на Дзяды* (на Каляды, на Вялікодзень), (наесціся) як *на Куццю*, (прыгожая) як *на Яна*, (прыбрацца) як *хата перад Тройцаю*. У аснове назваў многіх рэлігійных святаў ляжаць уласныя кананічныя імёны. У такой ролі яны страцілі функцыю асабовых імёнаў, пераасэнсаваны ў анамастычныя адзінкі хрысціянскага календара,

суадносныя з пэўнымі днямі года: (захапець) на *Пятра халадца*, (напіцца) як *Волесь на Міколу*, *Барыс Ганне на хлеб* (на *пірагі*) *меле*.

К л і ч к і ж ы в ё л займаюць нязначнае месца ў структуры фразеалагізмаў: *падаіць Лыску ды міску*, (выць) як *Фанасёва Аза*. Толькі клічка *Мурза*, якая стала выконваць абагульняльную функцыю, ужывацца са значэннем агульнага назоўніка, суадносячыся са словам *сука* (сучка), сустракаецца ў цэлай групе фразеалагізмаў: як *Мурза папова*, (набрацца, назапасіць) як *Мурза блох*, (набрацца) як *Мурза маслянкі* (жому, заціркі, кішак, костак), (прыстаць) як *Мурза да маслянкі*, (уляпацца) як *Мурза ў зацірку*.

У прааналізаваных фразеалагізмах уласнае імя ў многім матывуецца экстралінгвістычнымі фактарамі, суадносіцца з анамастычнымі назвамі рэальных асоб і з'яў. Сустракаецца таксама нямала фразеалагізмаў з лінгвістычнай асновай утварэння, што не маюць пазамоўнай матывацыі ці толькі ўскосна звязаны з канкрэтнымі з'явамі рэчаіснасці. Наяўнасць уласнага імя ў іх складзе выклікана найперш прычынамі, абумоўленымі рознымі механізмамі фразеатворчасці: 1) рыфмай: (аддам) на *святы Адам*, *прайсці Крым і Рым*, (харошы) як *люлька ў Адошы*, (удалосся) як *той Салосе*; 2) заменай агульнага назоўніка ўласнай назвай з мэтай ажыўлення ўнутранай формы фразеалагізма: *каб яно возерам* (Кроманню) *стала!*, *хто* (Яська) *у лес*, а *хто* (Манька) *на дровы*, як *рак на гары* (на *Дамянішкаўскай гары*) *свісне*, як *у ваду* (у *Нёман*) *кануў*; 3) народнаэтымалагічным пераасэнсаваннем агульнага назоўніка: *згінь ты марне* (Мар'я) *прападзі*; 4) моўным каламбурам: *паехаць у Храпяне(е)ва* 'спаць пераважна з храпам', *выйсці замуж за Лапатэцкага* 'памерці', *Галадніцкі ўбіўся ў хату* 'няма чаго есці, наступіў голад', *Сасноўскі абнімае* 'хіліць на сон каго-н.', *паехаць у Ложкаўцы* 'заснуць, спаць', у *Сапуны* (у *Сапунцы*) *пайсці* 'спаць, звычайна пасопваючы'; 5) алагічным ці недэтэрмінаваным спалучэннем антрапонімаў: *Кузьма Грышку родны Фёдар*, *гулянчынага зяця сястры Хрысцінкі сын*.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

У "Заклучэнні" на аснове падагульнення вынікаў даследавання робяцца наступныя вывады:

1. Фразеалагічны фонд беларускай дыялектнай мовы ўтвараюць фразеалагізмы двух тыпаў: агульнанародныя (пашыраныя на ўсёй дыялектнай тэрыторыі і вядомыя літаратурнай мове) і дыялектныя. Фразеалагізмы другога тыпу вызначаюць сутнасць паняцця "дыялектная фразеалогія", якое вузейшае за паняцце "фразеалогія дыялектнай мовы". Да катэгорыі дыялектнай фразеалогіі адносяцца: а) фразеалагізмы, якія ўжываюцца ў асобных гаворках і не ўваходзяць у фразеалагічны склад літаратурнай мовы; б) фразеалагізмы, вядомыя ўсім дыялектам, але адсутныя ў літаратурнай мове; в) дыялектныя варыянты агульнанародных фразеалагізмаў. Яны вызначаюць спецыфіку

дыялектнай фразеалогіі ў параўнанні з фразеалогіяй літаратурнай [2, 22, 30, 41, 42, 57, 67].

2. Пры параўнанні дыялектных фразеалагізмаў з літаратурнымі адпаведнікамі выяўляюцца адрозненні, на падставе якіх выплываюцца фразеалагічныя дыялектызмы наступных асноўных тыпаў: а) дыялектныя фармальныя варыянты агульнанародных фразеалагізмаў; б) дыялектныя семантычныя варыянты агульнанародных фразеалагізмаў; в) уласнафразеалагічныя дыялектызмы [2, 4, 6, 22, 28, 55, 59].

3. Развіццё дыялектных фармальных варыянтаў агульнанародных фразеалагізмаў абумоўлена ў першую чаргу наяўнасцю ў гаворках сваёй дыялектнай нормы. Дыялектныя асаблівасці на розных моўных узроўнях знаходзяць сваё адлюстраванне ў кампанентнай структуры фразеалагізмаў, прыводзячы да ўтварэння фразеалагічна-фанетычных, фразеалагічна-словаўтваральных, фразеалагічна-марфалагічных, фразеалагічна-сінтаксічных, фразеалагічна-лексічных дыялектызмаў. Дыялектныя фразеалагічныя варыянты развіваюцца і за кошт рэалізацыі агульных для дыялектнай і літаратурнай мовы парадыгм, асобныя элементы якіх не праявіліся ў кампанентным складзе пэўных літаратурных фразеалагізмаў. Змяненне фразеалагізма адбываецца таксама за кошт памяншэння або павелічэння яго кампанентнага складу, у выніку чаго ўтвараюцца канструкцыйна-колькасныя фразеалагічныя дыялектызмы. Скарачэнне кампанентаў звязана пераважна з тэндэнцыяй да ўдасканалення знешняй формы фразеалагізма. Павелічэнне колькасці кампанентаў стымулюецца імкненнем узмацніць экспрэсію ці ўдакладніць, абнавіць унутраную форму фразеалагізма; гэтай жа мэтай дыктуецца і развіццё часткі фразеалагічна-лексічных дыялектызмаў [1, 2, 5, 9, 11, 23, 25, 31, 33, 34, 39, 46, 49, 54, 60, 62, 66, 68, 69].

4. Аб'ём дыялектнай фразеалогіі папаўняецца за кошт семантычнай дэрывацыі, у выніку чаго агульнанародныя фразеалагізмы ў гаворках развіваюць мясцовыя значэнні. Фразеалагічна-семантычныя дыялектызмы абумоўлены працэсамі полісемантызацыі і аманімізацыі, якія грунтуюцца пераважна на метафарычных пераносах, функцыянальных і сінтагматычных зрухах фразеалагізма і па сваёй сутнасці з'яўляюцца агульнымі для дыялектнай і літаратурнай фразеалогіі. Заўважаюцца толькі некаторыя дыялектныя асаблівасці развіцця семантыкі фразеалагізмаў. Некадыфікаванасць дыялектнай нормы, вусны характар дыялектнага маўлення надаюць большую рухомасць фразеалагічнаму значэнню, што прыводзіць да ўтварэння аказіянальных семантычных варыянтаў, да міграцыі значэння з аднаго фразеалагізма ў другі, падобны да першага кампанентным складам, структурнай мадэллю. Дыялектнай асаблівасцю з'яўляецца і тое, што новае значэнне можа ўтварацца на аснове семантычнай актуалізацыі аднаго з кампанентаў фразеалагізма. Полісемія ўсёй дыялектнай мовы багацейшая за полісемію фразеалогіі літаратурнай мовы за кошт сумарнай колькасці фразеалагічна-семантычных дыялектызмаў, адметных у шматлікіх рэгіёнах Беларусі [2, 6, 32, 53, 57, 59].

5. Асноўным пластом дыялектнай фразеалогіі выступаюць уласнафразеалагічныя дыялектызмы. Адны з іх (безэквівалентныя) узнікаюць для абазначэння паняццяў, не ахопленых у літаратурнай мове фразеалагічнай намінацыяй. Другія (эквівалентныя) ствараюцца для таго, каб абазначаныя фразеалагізмамі паняцці выразіць па-іншаму, што вымагаецца экспрэсіўна-выяўленчымі патрэбамі мовы. Большасць эквівалентных і безэквівалентных уласнафразеалагічных дыялектызмаў мае антрапацэнтрычную накіраванасць. Значна ўступаюць ім дыялектызмы з аб'ектным значэннем, семантычна накіраваныя на прадметы, што існуюць па-за чалавекам і незалежна ад чалавека. Колькасць уласнафразеалагічных дыялектызмаў у гаворках няспынна павялічваецца. З двух супрацьлеглых працэсаў – архаізацыя фразеалагізмаў і ўзнікненне новых – другі значна пераважае [2, 3, 6, 10, 12, 16, 18, 19, 21, 22, 27, 28, 36, 43, 44, 51, 53, 57, 63, 64].

6. Фразеалогія не мае ўласных сродкаў утварэння, яна выкарыстоўвае адзінкі іншых узроўняў, у першую чаргу лексічнага. Большасць дыялектных фразеалагізмаў узнікла пераасэнсаваннем спалучэнняў, у якіх усе словы з'яўляюцца агульнанароднымі, аднолькавымі і ў гаворках, і ў літаратурнай мове. Сярод гэтых слоў пераважаюць лексемы з канкрэтным значэннем, здольныя ствараць наглядна-вобразныя ўяўленні пра з'явы матэрыяльнай рэчаіснасці, якія шляхам пераасэнсавання можна дастасаваць да сфер чалавечага быцця. Найвышэйшы фразеаўтваральны патэнцыял – у традыцыйных слоў, якія складаюць аснову, ядро лексічнай сістэмы дыялекту і мовы ў цэлым. З экстралінгвістычнага боку яны адпавядаюць найбольш актуальным з'явам, займаюць цэнтральнае месца ў тэматычных аб'яднаннях і лексічна-семантычных групах, з боку семантыкі вызначаюцца разгалінаванай полісемантычнай структурай, паводле рэгулярнасці ўжывання належаць да самых высокачастотных слоў гутарковай мовы [2, 30, 35, 57].

7. Залежнасць фармальнага выражэння фразеалагізмаў ад лексічнай сістэмы прыводзіць да таго, што фразеалагічнымі кампанентамі становяцца таксама лексічныя дыялектызмы. Будучы тэрытарыяльна абмежаваным, лексічны дыялектызм адпаведна абмяжоўвае тэрыторыю бытавання фразеалагічнага дыялектызма, у складзе якога выкарыстаны. Ізагласа абодвух дыялектызмаў, як правіла, супадае. Сярод кампанентаў-дыялектызмаў нямала запазычанняў. Фразеалагізмы з гэтымі кампанентамі ўзніклі пераважна ў выніку кантактавання беларускіх гаворак з суседнімі мовамі. Большасць такіх фразеалагізмаў увабрала ў сябе лексічныя запазычанні з польскай, рускай і балтыйскіх моў. Пранікненне запазычанняў у фразеалогію гаворак адбываецца, як правіла, двума шляхамі: пад уздзеяннем іншамоўнай лексічнай сістэмы; у выніку непасрэднага фразеалагічнага запазычвання. Іншамоўны ўплыў на фразеалогію беларускіх гаворак праходзіў нераўнамерна ў розныя гістарычныя перыяды. Балтызмы і паланізмы прыжыліся на працягу мінулых стагоддзяў. У наш час пранікненне іх у фразеалагічнае асяроддзе практычна спынілася з-за адсутнасці прамых міжмоўных кантактаў. Сёння актыўна ўліваюцца ў

фразеалогію дыялектнай мовы русізмы, ствараючы канкурэнцыю ўласным моўным сродкам. Звязана гэта з дзяржаўным статусам рускай мовы, якая ў многіх сферах дамінуе над беларускай [2, 15, 29, 37, 38, 40, 47, 52, 57].

8. У гаворках існуе нямала фразеалагізмаў з устарэлымі словамі. Старэнне слова ў межах лексікі па-рознаму адбываецца на лёсе фразеалагізма, у склад якога яно ўваходзіць: а) фразеалагізм пераходзіць у пасіўны запас і мае тэндэнцыю да знікнення; б) фразеалагізм не страчваецца дзякуючы некаторым зменам у яго афармленні (архаічны кампанент замяняецца сучасным або пераасэнсоўваецца з пункту гледжання народнай этымалогіі); в) фразеалагізм у нязменным выглядзе па-ранейшаму працягвае ўжывацца актыўна, нягледзячы на тое, што яго архаічны кампанент выпаў з лексічнай сістэмы, стаў этымалагічна цьмяным, незразумелым. Апошняя асаблівасць у ідыяматычных сродках мовы з'яўляецца тыповай. Яна звязана з такой вызначальнай асаблівасцю фразеалагізма, як яго семантычная цэласнасць, невыводнасць значэння са значэнняў асобных структурных элементаў [2, 56, 65].

9. У шэрагу фразеалагізмаў унікальнымі з'яўляюцца аказіянальныя кампаненты, якія ўзнікаюць з дапамогай вядомых словаўтваральных спосабаў і сродкаў спецыяльна для ўтварэння фразеалагізмаў ці абнаўлення іх кампанентнага складу. Аказіяналізмы імкнуцца захаваць празрыстасць сваёй матывацыйнай асновы, што вельмі важна для фарміравання вобразнай структуры і семантыкі фразеалагізма ў цэлым. На фоне выказаў, пабудаваных з традыцыйных слоў, фразеалагізмы з аказіянальнымі кампанентамі характарызуюцца арыгінальнасцю, экспрэсіўнай ёмістасцю. Яны рэдка калі ўцягваюцца ў працэсы архаізацыі, іх устойлівасць і актыўнасць падтрымліваюцца менавіта аказіянальнымі кампанентамі [2, 55].

10. Уласнае імя ў фразеалагізме знае ясныя пераўтварэнні. На сваёй функцыі яно збліжаецца з імем агульным. Ступень апелятывізацыі анамастычнага кампанента бывае рознай у залежнасці ад крыніцы фразеалагізма і аддаленасці рэальнага фразеалагічнага значэння ад этымалагічнага. Сувязь з асобай ці аб'ектам уласнае імя захоўвае ў фразеалагізмах, заснаваных на канкрэтных пазамоўных фактах. Утварэнне такіх фразеалагізмаў звязана з імёнамі жыхароў пэўнай мясцовасці, гістарычных дзеячаў, персанажаў біблейскіх, фальклорных і літаратурна-мастацкіх сюжэтаў, з назвамі населеных пунктаў і іншых геаграфічных аб'ектаў. Чым больш аддаляецца фразеалагізм ад сваіх вытокаў, тым больш нейтралізуецца анамастычнае значэнне ўласнага імені. У фразеалагізмах з інтралінгвістычнай асновай утварэння ўласнае імя, як правіла, страчвае сваю анамастычную функцыю, аднак фармальна ўсё ж суадносіцца з уласнай назвай, і гэта дае яму большыя магчымасці, чым агульнаму назоўніку, выкарыстоўвацца ў выяўленчых мэтах. Часта ўласныя назоўнікі ўдзельнічаюць ва ўтварэнні рыфмаваных, каламбурных, алагічных і іншых фразеалагізмаў [2, 13, 14, 17, 20, 26, 45, 58].

Асноўныя палажэнні дысертацыйнай працы адлюстраваны ў наступных публікацыях:

Манаграфіі

1. Даніловіч М.А. Граматычная характарыстыка фразеалагізмаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – 110 с.
2. Даніловіч М.А. Беларуская дыялектная фразеалогія і яе лексічная аснова: Манаграфія. – Гродна: ГрДУ, 2003. – 272 с.

Навукова-папулярныя выданні

3. Даніловіч М.А., Памецька Н.К., Півавэрчык І.В. Беларускае вяселле: Абрад. Зычэнні. Тосты. Прыказкі. Фразеалагізмы (на матэрыяле Гродзеншчыны) / Навук. рэд. П.У.Сцяцко. – Гродна: ТБМ, 2000. – 136 с.

Навучальныя і метадычныя дапаможнікі

4. Метадычныя парады да правядзення дыялекталагічнай практыкі / Склад. М.А.Даніловіч. – Гродна, 1988. – 26 с.
5. Даніловіч М.А. Вывучэнне фразеалогіі на ўроках мовы: Дапаможнік для настаўніка. – Мінск: Нар. асвета, 1991. – 96 с.
6. Даніловіч М.А. Беларуская дыялекталогія: Практыкум / Гродзенскі дзярж. ун-т імя Янкі Купалы. – Гродна, 1995. – 87 с.

Слоўнікі

7. Слоўнік рэгіянальнай лексікі Гродзеншчыны / Склад. А.І.Багдзевіч, М.А.Даніловіч, Н.К.Памецька і інш.; Пад рэд. М.А.Даніловіча, П.У.Сцяцко. – Гродна: ГрДУ, 1999. – 152 с.
Рэцэнзіі: Міхайлаў П. Залацінкі роднай мовы // Полымя. – 2001. – № 2. – С. 304 – 308.
8. Даніловіч М.А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны. – Гродна: ГрДУ, 2000. – 267 с.
Рэцэнзіі: Журко І. Новае слова ў беларускай дыялектнай фразеаграфіі // Роднае слова. – 2001. – № 2. – С. 58.

Артыкулы

9. Даніловіч М.А. Катэгорыя роду назоўнікавых фразеалагізмаў // Беларуская лінгвістыка. – 1986. – Вып. 30. – С. 35 – 40.
10. Даніловіч М.А. Сінтаксічная роля фразеалагізмаў // Народная асвета. – 1986. – № 11. – С. 44 – 47.

11. Даніловіч М.А. Марфалагічныя ўласцівасці прыметнікавых фразеалагізмаў // Беларуская мова: Міжведамасны зборнік / Рэдкал.: У.В.Анічэнка (гал. рэд.) і інш.; Гомельскі дзярж. ун-т. – Мінск: Універсітэцкае, 1987. – Вып. 15. – С. 50 – 56.

12. Даніловіч М.А. З фразеалагічных россыпаў // Полымя. – 1990. – № 1. – С. 213 – 217.

13. Даніловіч М.А. Фразеалагізмы з уласным імем у гаворках Гродзеншчыны // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. – 1991. – № 1. – С. 115 – 120.

14. Даніловіч М.А. У дыялектны слоўнік Гродзеншчыны // Жывое народнае слова: Дыялекталагічны зборнік / Рэд. П.А.Міхайлаў, І.Я.Яшкін. – Мінск: Навука і тэхніка. – 1992. – С. 21 – 33.

15. Даніловіч М.А. Фразеалагізмы і ... алагізм фразы: Рускамоўныя ўстойлівыя словазлучэнні на беларускай глебе // Роднае слова. – 1993. – № 10. – С. 29 – 34.

16. Даніловіч М.А. Фразеалагічная мазаіка // Полымя. – 1995. – № 2. – С. 246 – 253.

17. Даніловіч М.А. Прыказкі Гродзеншчыны: Новыя запісы // Гарадзенскія запісы: Старонкі гісторыі і культуры / Рэдкал.: П.Сцяцко (гал. рэд.) і інш.; Гродзенскі дзярж. ун-т імя Янкі Купалы. – Гродна, 1996. – Вып. 2. – С. 140 – 150.

18. Даніловіч М.А. Сказаў як звязаў // Полымя. – 1996. – № 1. – С. 376 – 384.

19. Даніловіч М.А. У слоўнік фразеалогіі // Полымя. – 1996. – № 10. – С. 302 – 307.

20. Даніловіч М.А. З новых запісаў прыказак // Гарадзенскія запісы: Старонкі гісторыі і культуры / Гродзенскі дзярж. ун-т імя Янкі Купалы. – Гродна, 1997. – Вып. 3. – С. 130 – 140.

21. Даніловіч М.А. Язык як перац, слова як соль // Полымя. – 1998. – № 2. – С. 295 – 304.

22. Даніловіч М.А. Прынцыпы складання слоўніка рэгіянальнай фразеалогіі Гродзеншчыны // Веснік Гродзенскага дзярж. ун-та імя Янкі Купалы. Серыя 1. Гуманітарныя навукі. – 1999. – № 2. – С. 112 – 116.

23. Даніловіч М.А. Пашырэнне кампанентавага складу фразеалагізмаў у беларускіх гаворках // Веснік Гродзенскага дзярж. ун-та імя Янкі Купалы. Серыя 1. Гуманітарныя навукі. – 2000. – № 3. – С. 97 – 100.

24. Даніловіч М.А. Дыялектныя фанетычныя асаблівасці фразеалагізмаў // Беларуская лінгвістыка. – 2001. – Вып. 51. – С. 67 – 72.

25. Даніловіч М.А. «Супраць ліха на ўзгорачку дзе пень на калоду брэша»: Канструкцыйна-колькасныя фразеалагічныя дыялектызмы // Роднае слова. – 2001. – № 1. – С. 77 – 80.

26. Даніловіч М.А. Антрапонімы ў складзе дыялектных фразеалагізмаў // *Известия Гомельского гос. ун-та им. Ф.Скорины.* – 2002. – № 1 (10): *Беларуская мова* – 26. – С. 24 – 29.

27. Даніловіч М.А. Безэквівалентныя ўласнафразеалагічныя дыялектызмы з аб'ектным значэннем // *Актуальныя пытанні беларускай лінгвістыкі* (да 80-годдзя праф. М.С.Яўневіча): 36. навук. арт. / Рэдкал.: П.А.Міхайлаў, Н.М.Нямковіч, Т.М.Трыпуціна і інш.; Бел. дзярж. пед. ун-т імя Максіма Танка. – Мінск, 2002. – С. 49 – 53.

28. Даніловіч М.А. Да вызначэння ўласнафразеалагічных дыялектызмаў // *Веснік Магілёўскага дзярж. ун-та імя А.А.Куляшова.* – 2002. – № 4 (13). – С. 61 – 65.

29. Даніловіч М.А. Польскамоўныя элементы ў структуры дыялектных фразеалагізмаў // *Веснік Бел. дзярж. ун-та. Сер. 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка.* – 2002. – № 1. – С. 43 – 49.

30. Даніловіч М.А. Фразеалагізмы ў сучасных дыялектных лексічных слоўніках // *Слово и словарь = Vocabulum et vocabularium: Сб. науч. тр. по лексикографии / Отв. ред. В.В.Дубичинский и др.; Гродненский гос. ун-т им. Янки Купалы; Харьковское лексикографическое общество.* – Гродно, 2002. – С. 30 – 34.

31. Даніловіч М.А. Фразеалагічна-марфалагічныя дыялектызмы // *Веснік Гродзенскага дзярж. ун-та імя Янкі Купалы. Сер. 1. Гуманітар. навукі.* – 2002. – № 1. – С. 77 – 80.

32. Даніловіч М.А. Фразеалагічна-семантычныя дыялектызмы // *Беларуская лінгвістыка.* – 2002. – Вып. 52. – С. 53 – 62.

33. Даніловіч М.А. Фразеалагічна-словаўтваральныя дыялектызмы // *Весці НАН Беларусі. Сер. гуманітар. навук.* – 2002. – № 1. – С. 106 – 110.

34. Даніловіч М. Развіццё фразеалагічна-лексічных дыялектызмаў // *Вісник Луганьского держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка.* – 2002. – № 4 (48). – С. 154 – 159.

35. Даніловіч М.А. Агульнанародныя словы ў складзе дыялектных фразеалагізмаў // *Известия Гомельского гос. ун-та им. Ф.Скорины.* – 2003. – № 6 (21). *Беларуская мова* – 27. – С. 54 – 60.

36. Даніловіч М.А. Дзіцячая фразеалогія ў беларускай дыялектнай мове // *Слова і час. Навуковыя чытанні, прысвечаныя памяці прафесара У.В.Анічэнкі:* 36. навук. арт.: У 2 ч. / Адк. рэд. А.А.Станкевіч; Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф.Скарыны. – Гомель, 2003. – Ч. 1. – С. 121 – 129.

37. Даніловіч М.А. Лексічныя дыялектызмы ў структуры дыялектных фразеалагізмаў // *Веснік Брэсцкага дзярж. ун-та. Сер. гуманітар. і грамад. навук.* – 2003. – № 1 (31). – С. 84 – 89.

38. Даніловіч М.А. Рускамоўныя элементы ў складзе беларускіх дыялектных фразеалагізмаў // *Славянскія мовы, літаратуры і культуры: этнас у святле гісторыі і сучаснасці:* 36. навук. прац / Пад рэд. С.П.Мусіенкі;

Гродзенскі дзярж. ун-т імя Янкі Купалы; Саюз палякаў на Беларусі; Польска мацеж школьна. – Гродна: ГрДУ, 2003. – С. 285 – 293.

39. Даніловіч М.А. Скарачэнне колькасці кампанентаў фразеалагізмаў // Роднае слова. – 2003. – № 5. – С. 43 – 45.

40. Даніловіч М.А. Слова балтыйскага паходжання ў структуры беларускіх дыялектных фразеалагізмаў // Веснік Бел. дзярж. ун-та. Сер. 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2003. – № 1. – С. 37 – 41.

41. Даніловіч М.А. Тыпы дыялектнай фразеалогіі // Весці НАН Беларусі. Сер. гуманітар. навук. – 2003. – № 2. – С. 102 – 107.

42. Даніловіч М.А. Фразеалагічная спадчына Міхала Федароўскага // Роднае слова. – 2003. – № 9. – С. 39 – 41.

43. Даніловіч М.А. Эквівалентныя ўласнафразеалагічныя дыялектызмы // Веснік Гродзенскага дзярж. ун-та імя Янкі Купалы. Сер. 1. Гуманітар. навукі. – 2003. – № 1. – С. 129 – 136.

44. Даніловіч М.О. Безэквівалентныя суб'ектныя ўласнафразеалагічныя дыялектызмы // Вісник Луганскаго держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2003. – № 3 (59). – С. 187 – 193.

Матэрыялы і тэзісы канферэнцый

45. Даніловіч М.А. Уласнае імя як элемент дэрывацыйнай базы фразеалагізма // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках: Тез. докл. II респ. конф. (25 – 26 сентября 1986 г.) / Гродненский гос. ун-т. – Гродно, 1986. – Ч. 2. – С. 38 – 41.

46. Даніловіч М.А. Утварэнне фразеалагізмаў шляхам канкрэтызацыі ўнутранага вобраза // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках: Тез. докл. III респ. конф. (5 – 6 октября 1989 г.) / Редкол.: В.М.Никитевич (отв. ред.) и др.; Гродненский гос. ун-т им. Янки Купалы; Гомельский гос. ун-т им. Ф.Скорины. – Гродно, 1989. – Ч. 2. – С. 29 – 30.

47. Даніловіч М.А. Адаптацыя фразеалагізмаў з польскамоўнымі элементамі ў гаворках Гродзеншчыны // Беларуска-руско-польскае супастаўляльнае мовазнаўства: Матэрыялы Першай усеаюзн. навук. канф. (17 – 19 ліпеня 1990 г.) / Віцебскі пед. ін-т імя С.М.Кірава. – Віцебск, 1990. – С. 30 – 32.

48. Даніловіч М.А. Збіранне дыялектных фразеалагізмаў метадам апытвання // Выкладанне беларускай і рускай моў у вышэйшых навучальных установах БССР: Тэз. дакл. і паведамл. рэсп. навук.-метад. канф. (20 – 23 лістапада 1990 г.) / Рэдкал.: З.П.Данільчык, М.І.Канюшкевіч (адк. рэд.) і інш.; Гродзенскі дзярж. ун-т імя Янкі Купалы. – Гродна, 1990. – С. 73 – 74.

49. Даніловіч М.А. Малавядомыя дыялектныя факты ў гаворках Гродзеншчыны // Са спадчыны акадэміка Я.Карскага: Навук. чытанні да 130-годдзя з дня нараджэння / Рэдкал. З.П.Данільчык, М.І.Канюшкевіч,

П.У.Сцяцко; Гродзенскі дзярж. ун-т імя Янкі Купалы. – Гродна, 1991. – С. 45 – 47.

50. Даніловіч М.А. Лінгвістычнае краязнаўства Гродзеншчыны // Шануючы спадчыну Я.Карскага: Чацвёртыя навук. чытанні: У 2 ч. / Рэдкал.: М.І.Канюшкewіч, С.Я.Кострыца; Гродзенскі дзярж. ун-т імя Янкі Купалы. – Гродна, 1994. – Ч. 1. – С. 41 – 45.

51. Памецька Н.К., Даніловіч М.А. Так кажуць на Астравеччыне // Шануючы спадчыну Я.Карскага: Чацвёртыя навук. чытанні: У 2 ч. / Рэдкал.: М.І.Канюшкewіч, С.Я.Кострыца; Гродзенскі дзярж. ун-т імя Янкі Купалы. – Гродна, 1994. – Ч. 1. – С. 186 – 191.

52. Даніловіч М.А. Фразеалагізмы з польскамоўнымі элементамі ў гаворках Гродзеншчыны // Узаемадзеянне літаратур і моў (на прыкладзе беларуска-польска-рускіх сувязей) / Пад рэд. С.П.Мусіенкі; Гродзенскі дзярж. ун-т імя Янкі Купалы. – Гродна, 1995. – С. 215 – 222.

53. Даніловіч М.А. Тыпы фразеалагічных дыялектызмаў // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках: Материалы V респ. науч. конф., посвящ. памяти проф. В.М.Никитевича (21–22 мая 1996 г.) / Редкол.: Н.С.Гребенщикова, С.А.Емельянова (отв. ред.) и др.; Гродненский гос. ун-т им. Янки Купалы. – Гродно, 1996. – 201 – 202.

54. Даніловіч М.А. Фразеалагічна-лексічныя дыялектызмы: На матэрыяле гаворак Гродзеншчыны // Адам Міцкевіч і сусветная культура: Матэрыялы міжнар. навук. канф. (12 – 17 мая 1997 г.) / Рэд. Я.Андраванж-Пянёнжак і інш.; Гродзенскі дзярж. ун-т імя Янкі Купалы. – Гродна, 1998. – Кн. 5. – С. 247 – 253.

55. Даніловіч М.А. Фразеалагізмы з аказіянальнымі словамі-кампанентамі ў гаворках Гродзеншчыны // Міжнародныя Купалаўскія чытанні: Матэрыялы навук. канф. (25 – 27 лістапада 1997 г.) / Пад рэд. М.У.Мікуліча; Гродзенскі дзярж. ун-т імя Янкі Купалы. – Гродна, 1999. – С. 308 – 314.

56. Даніловіч М.А. Фразеалагізмы з цьмянымі словамі-кампанентамі // Актуальныя праблемы славянскай фразеалогіі: Материалы междунар. науч. конф. (Гомель 16–17 ноября 1999 г.) / Редкол.: А.С.Аксамитов, Л.Ф.Каховская, В.И.Коваль (отв. ред.) и др.; Гомельский гос. ун-т им. Ф.Скорины. – Гомель, 1999. – С. 15 – 17.

57. Даніловіч М.А. Вывучэнне фразеалагізмаў у курсе «Беларуская дыялекталогія» // Мова і літаратура ў вышэйшай і сярэдняй школе: Актуальныя праблемы выкладання: Матэрыялы Рэсп. навук. канф. / Пад рэд. М.У.Мікуліча; Гродзенскі дзярж. ун-т імя Янкі Купалы. – Гродна, 2000. – С. 52 – 58.

58. Даніловіч М.А. Тапанімічныя кампаненты ў складзе дыялектных фразеалагізмаў // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках: Материалы VII Междунар. науч. конф. (14 – 15 апреля 2000 г.) / Отв. ред. А.В.Никитевич; Гродненский гос. ун-т им. Янки Купалы. – Гродно, 2000. – С. 167 – 170.

59. Даніловіч М.А. Семантычныя асаблівасці дыялектных фразеалагізмаў // Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном

аспектах: Матеріалы междунар. науч. конф. (23 – 24 ноября 2001 г.) / Редкол.: Л.Ф.Каховская, В.И.Коваль (отв. ред.); Гомельский гос. ун-т им. Ф.Скорины. – Гомель, 2001. – С. 53 – 58.

60. Даниловіч М.А. Сінтаксічныя асаблівасці фразеалагічных дыялектызмаў (на матэрыяле гаворак Гродзеншчыны) // Пятая навук. чытанні, прысвеч. Сцяпану Некрашэвічу: Матэрыялы навук. канф. / Рэдкал.: А.А.Станкевіч (адказны рэд.) і інш.; Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф.Скарыны. – Гомель, 2001. – Ч. I. – С. 54 – 57.

61. Даниловіч М.А. Уплыў польскай і рускай моў на фразеалогію Гродзеншчыны // Славянскі мир на пороге третьего тысячелетия: Матеріалы междунар. науч. конф. (Гомель, 15 – 16 мая 2001 г.) / Отв. ред. В.И.Коваль. – Гомель: БелГУТ, 2001. – С. 194 – 195.

62. Даниловіч М.А. Фразеалагічна-лексічныя дыялектызмы і іх літаратурныя адпаведнікі // Актуальныя праблемы моўнай адукацыі вучняў ва ўмовах рэфармавання агульнаадукацыйнай школы: 36. матэрыялаў рэсп. навук.-метадыч. канф. (Мазыр, 22 – 23 сакавіка 2001 г.) / Пад рэд. В.В.Валетава; Мазырскі дзярж. пед. ін-т імя Н.К.Крупскай. – Мазыр, 2001. – С. 16 – 19.

63. Данилович Н.А. Именные фразеологические экспрессиды // Переходные явления в области лексики и фразеологии русского и других славянских языков (Вторые Жуковские чтения): Матеріалы междунар. науч. симп. (21 – 23 мая 2001 г.) / Отв. ред. В.И.Макаров; Новгородский гос. ун-т им. Ярослава Мудрого. – Великий Новгород, 2001. – С. 149 – 151.

64. Даниловіч М.А. Культурна-эстэтычны аспект народнай тэрміналагічнай фразеалогіі // Культура мовы і грамадства: Матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (5 – 6 снежня 2002 г.); Рэдкал.: Э.Д.Блінава, І.Л.Бурак, Н.В.Гаўрош і інш.; Бел. дзярж. пед. ун-т імя Максіма Танка. – Мінск, 2002. – С. 47 – 50.

65. Даниловіч М.А. Устарэлыя словы ў складзе дыялектных фразеалагізмаў // Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні: Матэрыялы навук. канф. (24 кастрычніка 2001 г.) / Пад рэд. У.І.Каялы, І.Я.Лепешава; Гродзенскі дзярж. ун-т імя Янкі Купалы. – Гродна, 2002. – С. 312 – 318.

66. Даниловіч М.А. Факультатыўнасць кампанентаў фразеалагізмаў // Пісьменнік – мова – стыль: Матэрыялы II Міжнар. навук. канф., прысвеч. 75-годдзю з дня нараджэння праф. Л.М.Шакуна (Мінск, 15–16 лістапада 2001 г.): У 2 т. / Рэдкал.: М.Р.Прыгодзіч і інш.; Бел. дзярж. ун-т. – Мінск: РІВШ БДУ, 2002. – Т. 1. – С. 105 – 108.

67. Даниловіч М.А. Вывучэнне і сістэматызацыя навуковых крыніц беларускай дыялектнай фразеалогіі // Актуальныя праблемы выкладання мовы і літаратуры ў сярэдняй і вышэйшай школе: Матэрыялы рэсп. навук. канф. (30 кастрычніка 2002 г.) / Пад рэд. У.І.Каялы, Т.І.Тамашэвіча. – Гродна: ГрДУ, 2003. – С. 305 – 309.

68. Даниловіч М.А. Камбінаваныя фразеалагічныя дыялектызмы // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках: Матеріалы VIII Междунар. науч. конф. (15–16 апреля 2003 г.) / Отв. ред. С.А.Емельянова,

Л.В.Рычкова, А.В.Никитевич; Гродненский гос. ун-т им. Янки Купалы. – Гродно: ГрГУ, 2003. – С. 256–260.

69. Даниловіч М.А. Фразеалагічна-сінтаксічныя дыялектызмы // Е.Ф.Карский и современное языкознание: Матер. IX междунар. Карских чт.: В 2 ч. / Под ред. М.И.Конюшкевич; Гродненский гос. ун-т им. Янки Купалы. – Гродно: ГрГУ, 2003. – Ч. 2. – С. 207 – 215.

70. Даниловіч М.А. Шляхі развіцця беларускай дыялектнай фразеалогіі // Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах: Материалы III Междунар. науч. конф. (7–8 октября 2003 г.) / Отв. ред. В.И.Коваль; Гомельский гос. ун-т им. Ф.Скорины. – Гомель: УО «ГТУ им. Ф.Скорины», 2003. – С. 159 – 163.

Рэцэнзіі

71. Данилович Н.А. Рэц. на кн.: Жуков В.П., Жуков А.В. Школьный фразеологический словарь русского языка. М., 1989 // Русский язык в национальной школе. – 1990. – № 3. – С. 62 – 63.

РЭЗЮМЭ

Даніловіч Мікалай Аляксандравіч

Беларуская дыялектная фразеалогія: тыпалогія, лексічны склад

Ключавыя словы: дыялектная фразеалогія, фразеалагічны дыялектызм, тып, адрозненні, варыянт, кампанент, лексічны склад фразеалагізмаў, агульнаўжывальная, дыялектная, запазычаная, архаічная, аказіянальная, анамастычная лексіка.

Аб'ект і прадмет даследавання: фразеалагічная сістэма беларускай дыялектнай мовы, дыялектная фразеалогія ў межах гэтай сістэмы.

Мэта даследавання: вызначэнне і апісанне тыпаў беларускай дыялектнай фразеалогіі, аналіз лексічнага складу фразеалагізмаў.

Метады даследавання: апісальна-аналітычны (асноўны), метады супастаўляльна-тыпалагічнага, кампанентнага, семантычнага, этымалагічнага, лінгвагеаграфічнага, статыстычнага аналізу, прыёмы сістэмнай класіфікацыі, фразеалагічнай аплікацыі і ідэнтыфікацыі.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў заключаецца ў тым, што ўпершыню ў мовазнаўстве зроблена комплекснае апісанне складу і кампанентнай структуры беларускай дыялектнай фразеалогіі. Выпрацавана класіфікацыйная сістэма, якая ахоплівае ўсе разнавіднасці дыялектных фразеалагізмаў. Усебакова характарызуюцца іх тыпы, паказваюцца адносіны да фразеалогіі літаратурнай мовы, аналізуюцца прычыны і шляхі развіцця дыялектнай фразеалогіі, прасочваецца ўплыў лексічнай сістэмы гаворак на фарміраванне кампанентнага складу фразеалагізмаў, паказваецца фразеаўтваральная роля агульнаўжывальнай лексікі і лексікі абмежаванага ўжывання.

Асноўныя палажэнні і вывады дысертацыйнага даследавання могуць быць выкарыстаны ў тэарэтычных працах і практычных дапаможніках па беларускай фразеалогіі і лексікалогіі, выкладанні ў ВНУ вучэбных дысцыплін "Беларуская дыялекталогія", "Сучасная беларуская мова: лексікалогія, фразеалогія", "Гістарычная лексікалогія беларускай мовы", правядзенні спецкурсаў і спецсемінараў, падрыхтоўцы курсавых і дыпломных прац. Распрацаваная метадыка даследавання можа знайсці прымяненне пры паглыбленым вывучэнні фразеалогіі асобных груп беларускіх гаворак, а таксама пры вывучэнні дыялектнай фразеалогіі іншых моў.

РЕЗЮМЕ

Данилович Николай Александрович

Белорусская диалектная фразеология: типология, лексический состав

Ключевые слова: диалектная фразеология, фразеологический диалектизм, тип, отличия, вариант, компонент, лексический состав фразеологизмов, .., общеупотребительная, диалектная, заимствованная, архаическая, окказиональная, ономастическая лексика.

Объект и предмет исследования: фразеологическая система белорусского диалектного языка, диалектная фразеология в пределах этой системы.

Цель исследования: определение и описание типов белорусской диалектной фразеологии, анализ лексического состава фразеологизмов.

Методы исследования: описательно-аналитический (основной), методы сопоставительно-типологического, компонентного, семантического, этимологического, лингвогеографического, статистического анализа, приемы системной классификации, фразеологической аппликации и идентификации.

Научная новизна и значимость полученных результатов заключается в том, что впервые в языкознании сделано комплексное описание состава и компонентной структуры белорусской диалектной фразеологии. Разработана классификационная система, охватывающая все разновидности диалектных фразеологизмов. Всесторонне характеризуются их типы, показываются отношение к фразеологии литературного языка, анализируются причины и пути развития диалектной фразеологии, прослеживается влияние лексической системы говоров на формирование компонентного состава фразеологизмов, показывается фразеобразующая роль общеупотребительной лексики и лексики ограниченного употребления.

Основные положения и выводы диссертационного исследования могут быть использованы в теоретических работах и практических пособиях по белорусской фразеологии и лексикологии, преподавании в вузах учебных дисциплин "Белорусская диалектология", "Современный белорусский язык: лексикология, фразеология", "Историческая лексикология белорусского языка", проведении спецкурсов и спецсеминаров, подготовке курсовых и дипломных работ. Разработанная методика исследования может найти применение при углубленном изучении фразеологии отдельных групп белорусских говоров, а также при изучении диалектной фразеологии других языков.

SUMMARY

Danilovich Mikalai Aliaksandravich

Belarusian dialectal phraseology: typology and lexical structure.

Key words: dialectal phraseology, phraseological dialectal unit, type, differences, variant, component, lexical composition/structure of phraseological units, common, dialectal, loaned, archaic, occasional, onomastic lexicon.

Object and subject of study deals with phraseological system of the Belarusian dialectal language as well as dialectal phraseology within the frame of this system.

Aim of study covers definition, specification and description of types of Belarusian dialectal phraseology as well as analysis of lexical composition of phraseological units.

Methods of study comprise the descriptive-analytical (basic) one, methods of comparative and typological, component, semantic, etymological, dialect geographical as well as statistical analysis and techniques of systemic classification, phraseological application and identification.

Scientific novelty and significance of the results obtained deals with the fact that such complex description of composition and component structure of the Belarusian dialectal phraseology has been conducted in the linguistic science for the first time ever. Classification pattern has been developed that covers all varieties of dialectal phraseological units. Comprehensive analysis of their types is made in the dissertation, their relationship with phraseology of modern Belarusian is displayed, reasons and ways of development of dialectal phraseology are specified, influence of lexical system of dialects upon formation of component structure of phraseological units is traced as well as phrase-forming role of both common and restricted lexicon is demonstrated.

Key theses and conclusions of this dissertation research can be used in other theoretical studies and preparation of text-books on practical issues of Belarusian phraseology and lexicology. They can also be applied in teaching of the courses of "Belarusian Dialectology", "Modern Belarusian: lexicology and phraseology", "Historical lexicology of Belarusian" as well as in delivering specialized courses and seminar groups, preparation of the course and diploma papers. The developed methods of study can be also applied in thorough evaluation of phraseological aspects of certain groups of Belarusian dialects/accents as well as in study of dialectal phraseology of other languages.

Падпісана да друку 13.03.2004. Фармат 60×84/16.
Папера афсетная № 1. Друк афсетны. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк. 4,5. Тыраж 100 экз. Заказ 27.

Надрукавана на тэхніцы выдавецкага аддзела Установы адукацыі
«Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы».
ЛПІ № 111 ад 29.12.2002. Вул. Пушкіна, 39, 230012, Гродна.